

Miksi demokratia ei toimi?

JUHA VARTO

Poliittisella keskustelulla on aina kohteenaan jokin tärkeä kysymys, jonka pohtimiseen uhrautaan aikaa ja vaivaa sekä politiikassa että tutkijoidenkin joukossa. Tässä keskustelussa liikutellaan käyviä käsitteitä, joille aina otaksutaan melko yksiselitteinen merkitys. Sivusta seuraavalle ongelma on tässä itsestäänselvydessä. Mitä poliittisen keskustelun tärkeimmät sanat tarkoittavat? Mitä ajetaan takaa, kun puhutaan demokraattisesta, päätöksenteosta, valasta ja näiden puutteesta? Kyseessä ei ole semanttinen ongelma vaan ongelma siitä, mikä on se, mistä puhutaan.

Demokratiasta puhuminen ei ole sinänsä mielenkiintoista, koska keskustelussa on unohdettu puhua demokratian *perusteista*. Useat rutii-neiksi tai byrokraatiaksi muuttuneista demokraattisista käytännöistä eivät lainkaan kestä perusteiden esille tuomista. Samalla tavoin, kysymys *edustuksellisen demokratian* luonteesta olisi ajateltava uudelleen, mikäli perusteet pyritään nostamaan esille.

Kaikkia koskevan päätöksenteon etäännyminen kaikista, kritiikin, vaikuttamisen ja muuttamisen saavuttamattomiin, näyttää välttämättömältä niin kauan, kun ei *kysytä uudelleen*, mistä demokratiassa on kyse.

Poliittiset tavat ja käytänteet ovat suurelta osalta syntyneet ja kehittyneet tekemään tyhjäksi sen idean, joka julkisesti artikuloituna on ollut päätöksenteon ja toimeenpanovallan taustalla. Tämä koskee niin harvainvaltaa, yksinvaltaa kuin kansanvaltaakin, puhumattakaan sosialismista sen monissa rikkaissa muodoissa.

Tavat ja käytänteet ovat »poliittista realismia», millä tarkoitetaan jonkin sellaisen tason olemassaoloa, joka on ja vaikuttaa riippumatta siitä, mikä poliittinen idea tai ideologia kulloinkin vallitsee. Tästä tasosta ei kuitenkaan ole koskaan tehty ohjaavaa ideaa, koska se saattaa olla juuri se kaikkien sota kaikkia vastaan, jonka vuoksi, kuten poliittinen klassikko sanoo, järjestäytynyt yhteiskunta ja yhteiskuntajärjestys on ollut pakko luoda.

1970-luvulla Kreikan sotilasjunta vastasi kansainväliseen kritiikkiin sanomalla, että »älkää te puhuko meille demokratiasta; me olemme palauttaneet Kreikkaan takaisin demokratian sen alkuperäisessä merkityksessä». Historiallisesti juntan tulkinta oli kylläkin väärä, mutta lauseen alkuosa osui oikeaan, kun se oli suunnattu Ranskaa, Saksaa, Ruotsia ja Yhdysvaltoja vastaan.

Demokratian idea perustui sen syntysijoilla, Ateenassa, kahteen periaatteeseen: 1) että kaikki kykenevät ja 2) että kaikki ovat paikalla.

Kreikkalaiset eivät olleet »valistunut» kansan sanan »valistunut» modernissa merkityksessä, joten he eivät pitäneet omaa todellisuuttaan *järjen ratkaisemana* vaan ajattelivat, että *jokaisen tapa kokea* maailma on huomion arvoinen, arvokas, hyvä ja todellinen. Mikään tätä yleisempi ei voi toimia sellaisena kriteerinä, jonka perusteella voisi sanoa, että jonkun maailma on virheellinen ja toisen mainio. Koska todellisuus – se, mistä kokemukset olivat – kuitenkin on yhteinen, kaikki tavat kokea olivat tärkeitä. Poliittisesti tämä tarkoitti, että jokai-

sen oma kriteeri oli oikea, olkoonkin, että se oli *vain yksi näkökulma*. Jokainen oli siis tällä tavoin kykenevä osallistumaan yhteisen todellisuuden pohtimiseen myös poliittisesti, eikä ollut erityisiä kykyjä, jotka olisivat tässä olleet muita tärkeämpiä. Yhdessä erilaiset näkökulmat tuottivat enemmän kuin yksi tai kaksi. Vaikuttamisen kyvyt vaihtelivat, mutta poliittisessa käytännössä pyrittiin tätäkin eri keinoin tasamaan (esimerkiksi retoriset taidot eivät ratkaisseet kaikkea, vaan myös asioiden tärkeys, toiminnan vilpittömyys ja yhteinen hyvä olivat koko ajan esillä).

Koska jokaisen näkökulma maailmaan on yhtä kohdallinen kuin muidenkin, asioita hoidettaessa kaikkien on oltava paikalla, jotta eri näkökulmat asioihin tulisivat esille keskusteluna, josta sitten olisi mahdollista vetää jokin yhteinen johtopäätös. Paikallaolo oli tärkeää päätösten *velvoittavuuden* vuoksi: vain mukana keskustelussa ollen tiesi, mihin kompromissit perustuivat.

Kreikkalaisetkin harjoittivat *ajoittain* edustuksellista demokratiaa: kun maa oli vaarassa tai oli muuten poikkeusolot, luovuttiin demokratian yleisideasta ja annettiin valta jollekin, koska katsottiin, ettei ollut aikaa käydä kaikkia keskusteluja. Edustuksellinen vaikuttaminen oli aina määräaikaista, koska sen katsottiin loukkaavan demokratiaa.

Demokratia perustui ennen kaikkea yhteisen eetoksen luomiseen, joka sitten vaikutti jokaisen kansalaisen omana etiikkana, sisäisenä velvoittavuutena toimia yhteiseksi hyväksi.

Nämä perusajatukset ovat tulleet monella tavalla uudelleen tulkituiksi.

1700-luvulla, valistuksen aikakauden alussa, niin ajan ideologia kuin poliittinen historiakin asettivat toisella tavalla ajatuksen demokratiasta. Yhteiskunnat olivat suurempia kuin Kreikassa, niissä oli jo erilaisia edustuksellisia vaikuttamisen tapoja ja, ennen kaikkea, huomio ihmisessä oli kiinnittynyt nyt hänen järkeensä (tai sieluunsa) sen sijaan, että se olisi hänen koetussa elämässään. Niinpä ajatus demokratiasta liittyikin nyt ajatukseen tehdä ihmisestä kykenevä; lopputuloksena siis valistamisen ajatus. Immanuel Kant osoittaa terävästi, kuinka ihminen juuri tässä asiassa on omaa hyvänsä vastaan eikä ole taipuvainen edes pyrkimään parempaan järjen käyttöön vaan on laiska ja pi-

tää siitä, että muut ajattelevat hänen puolestaan. Tätä voi pitää nykyaikaisen demokratian poliittisena motiivina.

Nykyaikaisen demokratian toteuttaminen aloitettiin tällaisessa tilanteessa. Oli itsestään selvää, että sen piti pitää sisällään ajatus ihmisten valistamisesta, mutta muilta osin se toteutettiin kokonaan vanhaan edustukselliseen perinteeseen nojaten. Kaikista valistuspuheista huolimatta ajatuskulku oli se, että odotettaessa laajempien joukkojen valistumista ne harvat valistuneet, jotka jo osasivat, hoitivat kaikkien asioita. Kaikki saivat osallistua näiden edustajien valitsemiseen, tietyin rajoituksin. Ne, jotka saattoivat tulla valituiksi, olivat etukäteen valitut.

Tämä, henkistä läänityslaitosta muistuttava käytäntö poiki edustuksellisen demokratian käytännön, joka sisältää lukuisia varmuuksia siitä, että valistumattomat eivät pääse välittömästi kiinni itse päätöksentekoon ja toimeenpanoon. Kontrolliperiaate on tehokas, koska se on sekä yksityinen (puoluelaitos) että myös valtiollinen: edustukselliset laitokset itse päättävät, mitkä asiat kuuluvat vain niiden ratkaisuvaltaan.

Erytinen ero kreikkalaiseen demokratia-ideaan on siinä, että kun järki on koetun elämän sijalla ihmisen kykenevyyden mittajana, ei ole mahdollista luoda sellaista päämäärää, joka olisi yhteiseen eetokseen pyrkimistä. Niinpä ei voida luoda myöskään edellytyksiä kansalaisen etiikalle, sille, että hän kokisi yhteistä eettistä velvoittavuutta. Kun tämä mahdollisuus puuttuu, demokratia on kuin mikä tahansa teknologia: se pyrkii ratkaisemaan ongelmia parhaalla mahdollisella tavalla mutta ilman päämäärää. Useimmiten nämä ongelmat ovat sen itsensä synnyttämiä eivätkä mitenkään liity koettuun elämään.

Mitä selvemmin päätettävät asiat etäännyvät yksilöiden koetusta elämästä, sitä selvemmin ne muuttuvat esineiksi. Katsokaa mitä tahansa asiaa kauempaa, se ei näytä enää miltään muulta kuin esineeltä. Jo periaate, että elämään kuuluvia asioita tarkastellaan yleistettyinä ja koetusta elämästä irrotettuina, tarkoittaa niiden esi-neellistämistä. Me olemme edenneet tässä käytännössä niin pitkälle, että päätöksenteossa, niin yleisesti kuin erityisesti poliittisessa päätöksenteossa, me pidämme päätettävänäkin vain sel-

laisia asioita, jotka ovat yleistettyjä, esineellistettyjä ja elämään nähden tunnistamattomia.

Me jopa ajattelemme, että juuri näin demokratia toteutuu: kun asioista päätetään esineinä, ne pysyvät niin neutraaleina, etteivät loukkaa ketään, jos eivät sitten välttämättä ole kenenkään hyväksikään.

Neutraalisuus onkin eräs nykyisen demokratiatulkinnan piirre. Päätösten on oltava luonteeltaan sellaisia, että ne eivät ota huomioon elämän erilaisuutta. Esimerkiksi suuret sosiaalipoliittiset linjauksen on tehty niin, että ne neutraalisti koskettavat Ketä Tahansa mutta eivät riittävästi auta ketään apua tarvitsevaa. Samoin on koulutuksen, kasvatuslinjausten ja maatalouden kohdalla. Se Kuka Tahansa, jonka Mikä Tahansa elämä on päätösten kohteena, on olematon, sellaista ei ole.

Juuri neutraalisuus, joka syntyy moninkertaisesta edustuksellisuudesta ja sen sisäisestä kontrollista, saa aikaan tilanteen, jossa yksittäiset ihmiset – jopa ne, jotka ovat päättäjiä jollakin tasolla – huomaavat elävänsä eri elämää kuin yhteiskuntaelämä. Tämä ei ole vieraantumista sanan missään merkityksessä vaan koetusta elämästä syntyvä tarkka ja paikkansa pitävä havainto: minä en ole Kuka Tahansa ja itse asiassa kukaan ei ole. Yhteiskunta- ja valtiotieteilijöiden käyttämä termi »hallintoalamainen», on kuvaava, joskin sekin lähtee väärästä suunnasta, muualta kuin koetusta elämästä; kukaan meistä ei *coe* hallintoa.

Tällaisessa tilanteessa on mahdotonta kuvitella, että syntyisi sellainen yhteisten asioiden hoitamisen eetos, yleinen periaate, joka todella itse rakentaisi päämääräänsä ja tuottaisi tulokseksi yhteisen yhteiskunnallisen todellisuuden. Poliitiikassa sinänsä, yhteiskunnassa ja kansalaisissa ei ole mitään vikaa. Vika on muualla: vika on siinä, että *edustuksellisuuden ja päätöksenteon toisiinsa liittävä moraalipiipuu*. Sitä ei tässä nykyisessä tilanteessa voi mitenkään edes edellyttää. Päättäjät kyllä puhuvat »vastuustaan» kansalaisille tai ainakin äänestäjilleen, mutta kyse ei ole vastuusta.

Kun me nyt, kreikkalaisittain ajatellen, elämme jatkuvassa poikkeustilassa ja olemme antaneet oman ratkaisuvalltamme ja koetun elämämme edustajien käsiin, me voimme kansalaisina edellyttää, että nämä edustajat – puolueissa, luottamustoimissa, eduskunnassa – rakentavat

sitä normaalitilaa, jossa jokainen taas voisi olla itse hoitamassa omia asioitaan ja osallistumassa sen eetosluomiseen, jota yhteiskuntaelämä tarvitsee ollakseen hyväksyttävissä yksityisen elämän rinnalla. Edustuksellisuuden on siis purettava itsensä, tavalla tai toisella.

Tätä ennen meidän on etsittävä kaikki ne mahdolliset tavat, joilla voimme erottautua Kennen Tahansa maailmasta ja palauttaa esineet asioiksi, saada jokaiseen päätettävään asiaan koetun elämän merkki.

Suomalaisessa käytännössä ei – kuten ei muissakaan edustuksellisissa demokratioissa – pidetä hyvänä sellaista kansalaistoimintaa, joka sumeilematta korostaa elettyä ja koettua. Esimerkiksi 1960-luvun lopun liikkeet, Marras-kuun Liike etunenässä, koettiin silloin ja koetaan nyt »yhden asian liikkeenä», koska ne ajavat nimeltä mainittuja, koettuun elämään välittömästi kiinnittyviä asioita. Nämä uhkaavat päätöksenteon esineellistyneisyyttä ja samalla asettavat kyseenalaiseksi edustajiemme kyvyt.

Ei ole varmaankaan »poliittisesti aiheellista» tuoda uusia yhden asian liikkeitä lisää. Pikemminkin olisi aiheellista lausua ääneen ja selvästi artikuloitua se ongelma, joka vaivaa käytännön päätöksentekoa. Se on, totta kyllä, etääntynyt elämästä ja yksittäisistä ihmisistä.

Mutta tällainen etääntyminen saattaisi olla myös myönteistä: ihmiset elävät kuten elävät ja päätöksenteko on mitä on. Italia on hyvä esimerkki tällaisen ajattelun toimivuudesta. Pohjoisten demokratioiden ongelmana vain on, että me otamme myös koetussa elämässä todesta sen, mitä päätökset, lait, normit ja säännöt sanovat. Ne todella määräävät meitä myös kokevina yksilöinä.

Niinpä meidän tapauksessamme muutoksen tulisi ehkä tapahtua poliittisessa käytännössä. Jos me opimme artikuloimaan tarkemmin sen, mitä »kansasta tai yksilöstä etääntynyt päätöksenteko» tarkoittaa, me voisimme todella etsiä paljon puhuttua »uutta poliittista kulttuuria». Meillä on jo uusi »poliitikkokulttuuri», mutta politiikka ei ole muuttunut.

Edelleenkin minä, yksilökansalainen, joudun valitsemaan poliittisesta puolueesta edustajan, jonka on mahdolliseksi edustajakseni valinnut jo joku. Muut kuin koettu elämä, yhteys saman todellisuuden kautta tai erityinen kyvykkyys ymmärtää asioita useasta näkökulmasta ovat

olleet synnä tähän minun valintaani edeltävään valintaan. Yleensä synnä on ollut jokin edustukselliseen käytäntöön liittyvistä intohimoista, palveluksista, lehmänkaupoista, siitä, ettei muutakaan osaa tai että on pettynyt vaimoonsa. Nämä syyt tulevat minun ja hoidettavien asioiden väliin: eräänlainen vieraantunut, yhteiskunnallinen, rooli. Minä en voi päästä edustajani kanssa keskustelemaan asiasta, koska asiat ovat vain poliittisesti naiivin ihmisen keskustelun kohteita.

Päätöksenteon esineellistyminen on mahdollista, koska poliittinen kulttuuri koskettelee enemmän itse luomiaan seurausilmiöitä kuin alkuperäistä tehtäväänsä, ihmisten asioita (ns. Indira Gandhi -efekti). Poliittiset »intohimot» syrjäyttävät tehtävät. Edustuksellisuuden oikeuttava dialogi koettujen asioiden kesken katoaa itsestään tai jää pyhähuviksi. Tämä on ymmärrettävää, koska jokainen ihmisen toiminto on koko ajan vaarassa muuttua itsensä irvikuvaksi; uskonto, tiede, taide, politiikka, rakkaus – kaikkia tämä vaara koskee koko ajan. Yleisesti on tapana pitää tätä irvikuvaa »realismina» ja itse tarkoitusta turhanpäiväisenä »idealismina». Kun huomio kiinnitetään vain realistiseen, pääpainon saavat irvikuvat ja tarkoituksen kannalta epäolennaiset asiat. Reaalipolitiikka on tyypillisesti tällaista, ja meidät on opetettu uskomaan, että se on aikuisten kypsien miesten puuhaa, jonka pitää olla osittain salaista (ulkopolitiikka) ja osittain summanmutikassa tehtyä (sosiaalipolitiikka).

Jos jätämme kokonaan pois ideaalisen puolen, joka tähänkin ihmistoimintoon liittyy, yhteisten asioiden hoidolla ei ole mitään niistä mahdollisuuksista, joita sille periaatteensa kautta on annettu.

Idealismi tarkoittaa politiikan synn ääneen lausumista ja johtopäätösten vetämistä tästä ääneen lausutusta. Tämän vuoksi jokainen aloitus uudeksi poliittiseksi keskusteluksi on tarpeen; se ei menetä merkitystään »realistien»

(vanhojen poliitikkojen ja kaikkeen kyllästyneiden poliittisten toimittajien) happamuuden vuoksi, päin vastoin. Juuri näiden pitäisi osoittaa, kuinka täysin unohduksissa on kysymys »miksi» politiikassa.

Eräs suomalainen jumaloppinut älykkö – ihminen, jolla ei ilmeisesti ole mitään koettua elämää – arvosteli suomalaista EU-keskustelua epädemokraattiseksi, koska siinä oli mahdollisuutena joutua tilanteeseen, jossa suurin osa kansasta olisi äänestänyt EI yhteisöön liittymiselle useasta eri syystä. Älykkö ajatteli, että vain yhdessä syystä yhtä mieltä ollen voi kansa olla demokraattinen. Näin kauas olemme joutuneet koetusta elämästä.

Mekin muodostumme kansana suuresta määrästä vähemmistöjä. Poliittiset puolueet pystyvät poimimaan näistä vähemmistöistä vain summattaisia otoksia ja monessa tapauksessa ne myös poliittisesti rikkovat yhtenäisiä vähemmistöjä tehden mahdottomaksi sellaisen joukkovoiman käytön yksittäisissä asioissa, joka joukkovoima voisi muuttaa päätöksentekoa rajatessa asiassa ja rajatulla maantieteellisellä alueella. Esimerkiksi ikänsä puolesta syrjään siirretyt (eläkeläiset) ovat poliittisesti kuka missäkin, ja maakuntakohtainen kehitys kärsii huutavasti siitä, että monien poliittiset intohimot estävät paikallisen yhteiseen hiileen puhaltamisen. Tämä on outo tilanne. Myös kansalle asiat ovat tulleet osittain esineiksi.

Vähemmistöt saattavat kuitenkin oivaltaa yhteisen asiansa, mikäli poliittiseen päätöksentekoon saadaan sellaisia teitä, joissa asiat alkavat olla tunnistettavia ja esineet jäävät takalalle. Mutta juuri se edellyttää, että lausutaan ääneen uudelleen ja uudelleen, aina selvemmin artikuloiden, *miksi* politiikkaa. Vain tällä tavoin vanhanaikainen, itsevaltiuden raunioilta muistoksi jäänyt edustuksellinen asioiden hoitaminen – tämä jatkuva poikkeustilanne – voidaan murtaa ja synnyttää varsinaista demokratiaa.